

Еволюційний, системний та інституціональний підходи до визначення регіону з позиції його сталого розвитку

У статті на основі використання еволюційного, системного та інституціонального підходів проаналізовано поняття регіону в контексті його сталого розвитку.

In the article on the basis of the use of evolutionary, system and institutional approaches the notion of region is analyzed in the context of his sustainable development.

Ключові слова: *регіон, еволюційний підхід, системний підхід, інституціональний підхід, сталий розвиток.*

Вступ. На всіх етапах становлення української економіки значна увага приділялася розробці теоретичних основ і вдосконаленню територіальної організації продуктивних сил суспільства за допомогою формування різних територіальних комбінацій – регіонів, районів, спеціальних економічних зон, територіально-виробничих комплексів, таксонів, територіальних соціально-економічних систем та ін. На даний час проблемами регіоналістики займаються такі зарубіжні та вітчизняні вчені як А. Гранберг [1], А. Голіков [2], Б. Заблоцький [3], З. Манів [4], О. Пчелинцев [5] та ін.

Постановка завдання. Метою даної статті є дослідження поняття регіону в контексті його сталого розвитку за допомогою використання еволюційного, системного та інституціонального підходів.

Результати. Для визначення регіону як форми територіальної організації продуктивних сил на даний час пропонується використовувати окремі принципи системної парадигми й деякі позиції інституціональної й еволюційної теорій.

Прослідкуємо еволюційний процес визначення регіону, що базується на поняттях загального й територіального поділу праці. «Регіон виступає як одна з форм територіальної організації продуктивних сил і, насамперед, виробництва. Такій організації властивий стихійний або цілеспрямований розподіл об'єктів і явищ (компонентів виробництва, населення) на території, що визначається

існуючим способом виробництва, формою власності на засоби виробництва, особливостями територіального поділу праці, природними, економічними, соціальними умовами окремих районів, чинниками розміщення конкретних виробництв і галузей» [1].

З іншого боку регіон – це територія, яка за сукупністю явищ або ознак відрізняється від інших територій і характеризується єдністю, взаємозв'язком елементів, що її складають, що є закономірним результатом її розвитку [2].

Як видно, наведені визначення регіону не є однозначними. Крім того, в різних країнах поняття регіону розуміється по-своєму. Зокрема, в Україні під регіоном розуміють частину державної території, яка має певні природно-кліматичні, економічні, етно-культурні, історичні та інші особливості. У просторовому аспекті він може збігатися з територією адміністративно-територіальних утворень або поєднувати їх разом, однак, оскільки це частина державної території, він не може виходити за межі країни. Європейське ж розуміння регіону як гомогенної, тобто однорідної території дозволяє території регіону виходити за межі державних кордонів, а отже, й здійснювати функції міжнародного характеру, виконуючи рішення наднаціональних органів правління.

Досить часто в науковій літературі між поняттями «регіон» та «район» ставлять знак рівності, причому багато дослідників вважає їх синонімами. Проте регіон, на нашу думку, є більш еластичним і гнучким у вживанні терміном, зважаючи на його інтернаціональний зміст.

У деяких випадках регіони можуть являти собою географічні простори у вигляді спеціальних економічних зон (СЕЗ) чи територій пріоритетного розвитку (ТПР). Найбільш розповсюджені види СЕЗ – зони вільної торгівлі, експортно-промислові зони, науково-технологічні зони, сервісні зони по наданню банківських, страхових, інформаційних та інших не фінансових послуг, комплексні зони.

На сучасному етапі розвитку сформувався новий функціональний тип вільних економічних зон – центри розвитку новітніх технологій, які дозволяють об'єднувати науку та виробництво високих технологій. Ці центри ще називають виробничо-технологічними комплексами, які виникають на базі не стільки місцевих ресурсів, скільки на основі досягнень НТП, перспективних технологій, раціональних виробничо-технологічних та організаційних зв'язків

[3]. Зазначені центри в залежності від масштабу та напряму діяльності мають різні назви – технополіси, технопарки, інноваційні центри.

В теорії регіональної економіки виділяють прості та складні комплекси, що виступають основою формування різноманітних територіально-виробничих комплексів (ТВК). ТВК – це об'єднання підприємств певної спеціалізації на певній території з метою отримання найкращого ефекту завдяки комплексному використанню природних, економічних умов та трудових ресурсів [2]. В Україні за територіальними розмірами, спеціалізацією та іншими ознаками виділяють ТВК: економічних районів і адміністративних областей, промислові, сільськогосподарські, промислово-транспортні, портово-промислові, рекреаційні. В свою чергу кожен з цих ТВК має свою типізацію. До теорії ТВК близькою є теорія промислово-виробничих кластерів, що виникла в західній економічній науці.

Для районування використовують також поняття «таксон». Таксон – це територіальна одиниця, яка має специфічні якісні кількісні і просторові ознаки [4]. Ці ознаки можуть мати природні, економічні, соціальні риси тощо. Виділяють таксони природно-територіальні, економічно-територіальні та адміністративно-територіальні. Перші два, в свою чергу, є складовими елементами таксономічної одиниці – територіально-адміністративний регіон (ТАР). ТАР – частина територіального простору, яка має населений пункт з наданими йому адміністративними функціями, наповнена природними і господарськими елементами, що значно відрізняють її від інших територіальних систем і яка характеризується єдністю, взаємозумовленістю складових елементів і цілісністю.

В [2] регіон розглядається як територіальна (регіональна) соціально-економічна система (ТСЕС). ТСЕС – це складні, відкриті, динамічні системи, що мають вхід і вихід, зворотний зв'язок, мають властивості самоорганізації і саморозвитку.

Системна парадигма дозволяє розглядати регіон як цілісну систему, якій властиві певні характеристики, тобто її дослідження не обмежуються вивченням окремих елементів системи, а в нерозривному зв'язку як єдиного цілого на основі їх взаємодій, впливу, які вони мають один на одного, характеру і ступеню впливу чинників внутрішнього і зовнішнього середовища, взаємодії системи з її підсистемами і системами більш високого рівня. Крім того, у рамках зазначеної парадигми виникає можливість вивчення не тільки

економічних аспектів функціонування регіональної системи (далі – РС), але політичних, історичних, соціальних, екологічних і інших аспектів, які мають значний вплив на діяльність системи.

Суть системного підходу полягає в можливості розгляду регіону як системи, якій характерні певні характеристики фірми. В основі даного підходу лежить принцип сталого розвитку, який дозволяє здійснити вибір варіантів опису поведінки природи і внутрішньої поведінки об'єкта з метою подальшого конструювання і системи управління.

В сучасних умовах, оскільки регіони об'єктивно є «ареною» відтворення – простором взаємодії ресурсних підсистем, саме вони повинні стати суб'єктами сталого розвитку та організаторами переходу до нього. Це обумовлено також наявністю низки суб'єктивних передумов, таких як досвід облаштування території і можливість опори на відповідні наукові і проектні інститути [5].

Регіони – це принципово новий тип інститутів, який орієнтовано на відміну, наприклад, від транснаціональних корпорацій, на досягнення балансу економічних, соціальних і екологічних цілей і цінностей, а не на односторонню максимізацію прибутку. Тому правомірним є визначення регіону, який реалізує модель сталого розвитку, як збалансованої регіональної системи.

Збалансована регіональна система є сукупністю господарюючих суб'єктів з їхніми властивостями, специфічними характеристиками з упорядкованими взаємними зв'язками, що надає системі нових властивостей цілісності, стійкості, неадитивності та структурності. Дані господарюючі суб'єкти можуть функціонувати як самостійно, так і в рамках іншої системи, але з більшими витратами різного виду й меншою ефективністю. Крім того, відсутність і/або порушення в системі яких-небудь елементів суттєво знижує ефективність системи в цілому, обмежує (або унеможлиблює) виконання її основної мети, функції.

Для подолання невизначеності господарюючі суб'єкти можуть використовувати власний досвід, а також норми поведінки, соціальні конвенції, стандартні норми контрактів, закріплені в інститутах, і самі інститути. Однак не всі дії суб'єктів носять детермінований (передбачуваний) характер, існують і такі, які виходять за рамки прийнятих норм поведінки й інститутів і не піддаються прогнозуванню. Тому інститути виконують функцію постачання більш-менш надійною інформацією про ймовірні дії інших суб'єктів.

Як видно, важливу роль у процесі функціонуванні господарюючих суб'єктів відіграють інститути – системи, побудовані на певних формальних (зафіксованих письмовому вигляді) і неформальних правилах (традиції, звичаї, прецеденти, норми поведінки, конвенції взаємин), які структурують взаємодії суб'єктів у різних сферах діяльності [6].

У сукупності інститути формують інституціональне середовище, у рамках якого здійснюються всі взаємодії господарюючих суб'єктів. В загальному виді характер взаємодії інститутів і господарюючих суб'єктів можна визначити в такий спосіб: інститути – це правила гри, а господарюючі суб'єкти – це гравці.

Таким чином, наявність території, як операційного базису діяльності регіональної системи, припускає наявність різноманітних зв'язків зовнішнього характеру:

- зв'язок РС із межами даної території (територіальні зв'язки),
- обумовленість її розвитку наявними на території природними ресурсами (природно-господарські зв'язки),
- зв'язок з населенням, у тому числі трудовими ресурсами (соціальні зв'язки),
- зв'язок з виробничою й невиробничою інфраструктурою (інфраструктурні зв'язки),
- зв'язок з іншими РС і іншими економічними агентами території (економічні й господарські зв'язки),
- зв'язок з галузевою структурою території (галузеві зв'язки),
- зв'язок з державними й суспільно-політичними системами (інституціональні зв'язки).

Останні відіграють не малу роль в економічній діяльності регіону й господарюючих суб'єктів за допомогою прямої участі (через контрактні форми) і непряме управління (через державне регулювання).

Розміщення господарюючих суб'єктів на території, формування різних зовнішніх і внутрішніх зв'язків, темпи, масштаби й напрямки розвитку РС в цілому та окремих її елементів багато в чому визначаються впливом чинників внутрішнього й зовнішнього середовища.

До чинників, що мають вплив на функціонування РС, можна віднести: ринковий потенціал, здатність системи до адаптації, впровадження інновацій, конкурентоспроможність, внутрішнє інституціональне середовище системи, у

тому числі мережа контрактів, внутрішнє культурне середовище, «центри влади» (організаційні структури, суб'єкти, що здійснюють прийняття рішень). Серед чинників зовнішнього середовища можна виділити дві групи; чинники макрооточення (середовища непрямого впливу, що визначає загальні умови функціонування) і чинники мікрооточення (середовища безпосередніх контактів). До перших відносяться економічні, соціальні, культурні, природні (екологічні), ринкові, інституціональні, технологічні, міжнародні чинники. До других – поведінка споживачів, конкурентів, посередників, постачальників, ринок робочої сили, чинники ділового середовища [7]. Зокрема, істотний вплив на формування й функціонування РС має тип ринку, на якому вона здійснює свою діяльність, а також зміна внутрішнього й зовнішнього інституціонального середовища.

Чинники зовнішнього й внутрішнього середовища систематично впливають на систему прийняття рішень, здійснюючи тим самим істотний вплив на поведінку РС у навколишньому середовищі. Вплив цих чинників носить двоїстий характер: з одного боку, вони обмежують можливості системи, підштовхуючи до прийняття тих або інших рішень, з іншого боку – розширюють спектр можливостей, створюючи альтернативи для прийняття рішень. Г.Б. Клейнер визначає вплив внутрішнього й зовнішнього середовища на систему як «тиск» і «запрошення» [8]. Залежно від того, де перебувають джерела впливу, можна говорити про тиск зовнішній (наприклад, жорсткість податкового контролю) або внутрішній (наприклад, зміна структури управління) і відповідно про запрошення зовнішнє (наприклад, можливість реструктуризації боргів у бюджеті різних рівнів) або внутрішнє (наприклад, збільшення фінансування на технічну модернізацію встаткування).

Цілі і дії РС формуються під істотним впливом чинників зовнішнього й внутрішнього середовища, однак, повністю ними не визначаються. Це обумовлене тим, що РС властива самоорганізація, яка обумовлює її прагнення до більшої незалежності при прийнятті часткових рішень із забезпечення виконання своєї основної мети. Відповідно, на систему прийняття рішень істотний вплив також мають особисті або групові інтереси учасників.

У зміні чинників макро- і мікрооточення зовнішнього середовища, що мають вплив на діяльність РС, значний вплив здійснюють рівні її функціонування як елемента національної економіки:

✓ рівень самої регіональної системи, інших об'єднань господарських агентів території і територіальних структур;

✓ рівень підсистем, що формують регіон як цілісність, включаючи: природно-екологічну, соціально-демографічну, фінансово-економічну, виробничо-технологічну, адміністративно-правову, політичну;

✓ рівень регіональної соціо-еколого-економічної системи;

✓ рівень об'єднання окремих регіонів у різні структури;

✓ рівень держави – національного господарства країни;

✓ рівень міждержавних відносин [1].

Відповідно до закону У. Ешбі, для того, щоб відкрита система могла реагувати на постійні зміни зовнішнього середовища, вона сама повинна мати досить складну й розгалужену внутрішню структуру. При цьому кожний рівень системи повинен мати певний ступінь складності і розгалуження, так як різноманітність на будь-якому окремому взятому рівні ієрархії є недостатньою для ефективної діяльності системи. Ієрархічна організація системи створює можливість вироблення різних типів реакції на ту саму непередбачену ситуацію й тим самим надає певну маневреність діям системи, яка опинилась у несприятливих умовах системи зовнішніх змін [8]. Внутрішня організація РС припускає наявність наступних рівнів:

- рівень керуючих і керованих підсистем господарюючих суб'єктів, кожна із яких має елементи, необхідні для здійснення циклу виробництва і відтворення: соціальний елемент (сукупність індивідів, зв'язаних загальною метою або сукупністю цілей); майновий елемент (земельні ділянки, будинки, спорудження, устаткування, сировина й продукція, а також права вимоги, борги, права на фірмове найменування, товарний знак, знаки обслуговування, і інші); економічний елемент (специфічні форми суспільної організації виробництва і здійснення господарської діяльності); організаційний елемент (існуюча система організації управління, у тому числі структура, що сформувалась); природно-екологічний (використовувані природні ресурси, заходи щодо охорони навколишнього середовища, відтворення ресурсів, тощо);

- рівень базових елементів системи — щодо самостійних господарюючих суб'єктів (підприємства (фірми), організації, різні форми їх інтеграції й дезінтеграції);

- рівень самої регіональної системи.

Результатом взаємодії РС із зовнішнім середовищем може стати формування відносин автономних утворень всередині і навколо системи, тобто інтеріоризація діяльності системи [8]. Інтеріоризація припускає формування усередині РС підсистем, що відображають інтереси зовнішніх суб'єктів на постійній або епізодичній основі. Екстеріоризація – формування мережі сателітів, тобто малих підприємств (фірм), що реалізують інтереси тих або інших внутрісистемних сил.

Висновки. Таким чином, з позицій еволюційної, системної та інституціональної теорій РС – це нова система інституцій, зосереджених на певній території, які орієнтовано на досягнення балансу економічних, соціальних і екологічних цілей і гуманістичних цінностей, правові основи, завдання та організаційні заходи яких є основою для сталого розвитку України в цілому.

Література

1. Гранберг А.Г. Основы региональной экономики / А.Г. Гранберг. – М.: Тасис, 2000. – 493 с.
2. Голіков А.П. Регіональна економіка та природокористування / за ред. Голікова А.П.: Навч. посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 352 с.
3. Заблоцький Б.Ф. Регіональна економіка: Навч. посібник / Б.Ф. Заблоцький. – Львів: «Новий світ – 2000», 2007. – 548 с.
4. Манів З.О. Регіональна економіка: Навч. посібник / З.О. Манів, І.М. Луцький, С.З.Манів. – Львів: «Магнолія 2006», 2009. – 638 с.
5. Пчелинцев О.С. Региональная экономика в системе устойчивого развития / О.С. Пчелинцев. – Ин-т народнохозяйственного прогнозирования РАН. – М.: Наука, 2004. – 258 с.
6. Ходжсон Дж. Экономическая теория и институты: Манифест современной институциональной экономической теории / Дж. Ходжсон [Пер. с англ.] – М.: Дело, 2003. – 464 с.
7. Ісаченко Д.А. Практика стратегічного планування розвитку регіонів / Д.А. Ісаченко // Регіональна економіка. – 2009. – №4. – с. 24-32.
8. Клейнер Г.Б. Системная парадигма и теория предприятия / Г.Б. Клейнер // Вопросы экономики . – 2002. – №10. – С47-69.